

2. PORODICA I PORODIČNE VRIJEDNOSTI U CRNOJ GORI NAKON PRVE DECENIJE XXI VIJEKA

Miloš Bešić*

Sažetak: U ovom radu pokušali smo da empirijski utvrdimo koje su to osnovne vrijednosti koje postoje u Crnoj Gori kada je porodica u pitanju. Podaci koji su dobijeni kroz Evropsko istraživanje vrijednosti upoređeni su sa zemljama koje smo klasifikovali kao zemlje Evrope i zemlje Balkana. Na taj način smo došli do osnovnih karakteristika porodičnog života u Crnoj Gori, ali i uspjeli da formiramo niz preporuka kada je dalji razvoj Crne Gore u pitanju. Očigledno je da tradicionalne porodične vrijednosti dominiraju u Crnoj Gori, ali je utvrđeno da postoji i savremeni vrijednosno-porodični model. Brak nije zastarjela institucija te će i u budućnosti monogamni brak predstavljati paradigmatičan oblik porodičnog zajedništva. Stoga preporučujemo očuvanje vrijednosti tradicionalne porodice, ali i toleranciju u odnosu na alternativne oblike porodičnog zajedništva, tj. afirmaciju tradicionalnih porodičnih vrijednosti crnogorske porodice, ali uz njihovo uklapanje u kontekst savremenog društva.

Ključne riječi: *porodica, vrijednosti, tradicionalizam*

Abstract: It was our goal in this article we to empirically determine basic values in Montenegrin family. Data obtained through European value survey in Montenegro was compared to the Balkan and European countries and that way the basic characteristics of family values in Montenegro could be determined. However, this procedure enabled us to set recommendations when further Montenegrin development is concerned. It is obvious that traditional family values dominate in Montenegro, but a contemporary family model exist as well. The marriage is not an outdated institution and in the future monogamous marriage will continue to be the paradigm form of the family union. That is the reason we recommend preservation of the traditional family values as well as tolerance to the alternative forms of family union. This means affirmation of the traditional values with their fitting into the context of the contemporary society.

Key words: *family, values, traditionalism*

Baviti se problemom porodice na kraju XXI vijeka veoma je zahtjevan i odgovoran posao. Porodica je bila jedna od omiljenih tema klasične sociologije u veoma dugom periodu, praktično od vremena prvog akademskog oblikovanja sociologije kao

---

* Dr Miloš Bešić, Fakultet političkih nauka, Univerzitet Crne Gore, Podgorica

nauke do 80-ih godina XX vijeka. U ovom periodu, kada je o porodici riječ, nije bilo puno dilema, naime, porodica se imala smatrati osnovnom ćelijom društva (Kont, Dirken), a osnovnu ćeliju svakog organizma, dakako, treba čuvati. U ovom pogledu je najveći doprinos dala američka sociologija. Funkcionalistički pristup je eksplicitan u pogledu glorifikacije nuklearne porodice koja, ukoliko ne ispunjava svoje funkcije, prvenstveno funkciju stabilizacije ličnosti i socijalizacije, dovodi u pitanje opstanak čitavog društva kao sistema [1]. Američka sociologija je naročito bila usmjerena na 'spasavanje' porodice koja se našla pod udarom industrijalizacije i sekularizacije [2]. Američku sociologiju porodice, takođe, odlikuje 'mikropristup' inspirisan Zimelom i razvijen u simboličkom interakcionizmu [3]. Ovaj mikropristup je zapravo usmjeren na 'popravljanje' odnosa unutar porodice i to na interaktivnom planu. Kvalitet više u ovom pogledu predstavlja činjenica da se porodica ovakvim tretmanom ne posmatra samo kao elemenat strukture društva već kao samostalni entitet, 'mala grupa', koju 'iznutra' treba uređivati i 'sređivati'.

Instrumentalni pristup, kada je o porodici riječ, dakle, nije novina. Međutim, ovaj instrumentalizam je sve do pred kraj XX vijeka, a u nekim zemljama i socijalnim politikama tako je i danas, usmjeren na održavanje i podržavanje 'jednog' modela porodice. Naime, ovdje je riječ o nuklearnoj porodici, tipičnoj za industrijska društva. Dalje, ovdje je riječ o idealno-tipskoj slici porodice srednje klase, koja je paradigmatična za urbane sredine i razvijena društva zemalja zapadnog kulturnog kruga. Dakle, nije riječ o teorijskim i instrumentalnim naporima da se 'spasava' i 'popravlja' porodica 'uopšte', već je riječ da sve mjere budu usmjerene na jedan, u praksi ne jedini, tip porodičnog zajedništva. Usljed ove teorijske i pragmatske, pa i političke monotonije, društvena teorija je dugo bila u zamci, što je konsekventno proizvelo idealizaciju nuklearne porodice zasnovane na monogamnom braku. Donzelot [4], fukoanac i postmodernista, porodicu definiše kao diskurs o modernoj porodici i ovaj diskurs on naziva familizam. Familizam, po mišljenju A. Milić [5], ima sljedeće karakteristike:

- Nuklearna porodica je univerzalna, nepromjenljiva i najbolji mogući oblik zajedništva.

- Monogamni brak je jedina moralno opravdana forma braka.

- Muškarac (muž) je personifikacija porodice i on je reprezentuje prema spolja, dok je majka zadužena za unutrašnji život porodice.

- Smisao postojanja porodice je dobrobit ličnosti, tj. pojedinaca koji su članovi porodice.

- Porodica dominira nad pojedincem, a koncept doma je materijalna supstanca porodice.

Treba, međutim, reći da su se i u ovom periodu javljali glasovi protiv ideološke i normativne glorifikacije moderne nuklearne porodice. Tako npr. Moore [6] otvoreno kritikuje ideal porodice srednje klase kao jedini model porodičnog zajedništva, a još ranije Sorokin [7] je smatrao da će nuklearna porodica u budućnosti biti 'otpadak iz prošlosti'. Ovakvi glasovi su, međutim, bili usamljeni sve do perioda 'velikog praska' [8]. Pod ovim se podrazumijeva period 80-ih i naročito 90-ih godina kada nastaje erupcija kritike ideala savremene nuklearne porodice, a umjesto teorijskog monizma

javlja se teorijski pluralizam. U teorijskim diskursima, uporedo sa idealom monogamne nuklearne porodice, počinje se javljati analiza alternativnih oblika porodičnog zajedništva (celibat, kohabitacija, homoseksualni brakovi, porodice sa jednim roditeljem). U ovom pogledu najveći doprinos, čini se, ima feministički pokret koji prati feministička teorija, kao i postmodernizam kao nov i svjež teorijski diskurs. No, svakako da osim teorijskih diskursa, ova promjena u percepciji porodice, u velikoj mjeri, jeste rezultat krupnih promjena koje su se dešavale u realnom društvenom životu savremenih društava zapadnog kulturnog kruga. Naime, u samoj praksi svi ovi oblici porodičnog zajedništva postaju prisutni na način da se ne mogu marginalizovati i zanemariti. Drugim riječima, alternativni oblici porodičnog života jesu 'stvarni' a njihovom teorijskom afirmacijom oni dobijaju i drugačiji tretman, te se ne tretiraju više kao patologizacija porodice, već zauzimaju manje-više legitimno (iako još uvijek neravnopravno) mjesto u svekolikom tretmanu od strane društva. Ovakva promjena je dovela do revolucije u teorijskim i empirijskim istraživanjima porodice. U ovom scenariju postavlja se pitanje opravdanosti 'odbrane' nuklearne monogamne porodice i postavljanja ovog modela kao jedino ispravne i prihvatljive društvene norme.

Međutim, ovdje je riječ o crnogorskom društvu, tačnije, porodici i porodičnim vrijednostima u ovom društvu. Crnogorsko društvo spada u kategoriju zemalja postkomunističkog kapitalizma. Praksu postkomunističkih zemalja karakteriše čitav niz specifičnosti kada je riječ o analizi porodice i porodičnih vrijednosti. Sa druge strane, istraživanja postkomunističkih društava, naročito kada je o porodici riječ, ukazuju da pored izvjesnih sličnosti svako od ovih društava ima čitav niz specifičnosti koje se moraju uvažiti. Tako npr. Fodor, Glass Kawachi i Popescu [9] ukazuju na dramatične promjene koje su se desile u tri zemlje (Mađarska, Poljska, Rumunija) u pogledu državne politike prema porodici, ali jednako ukazuju da su razlike između zemalja veoma izražene. Veliki broj empirijskih istraživanja porodice postkomunističkih društava usmjeren je zapravo na analizu uticaja novog ekonomskog okruženja na porodicu [10]. Tri su ključna društvena procesa posebno važna kada je o njihovom uticaju na porodicu riječ [11], [12]. Prvo, to je ekonomski slom koji je doveo da urušavanja krupne industrije koja je predstavljala temelj ekonomske moći i zapošljavanja; drugo, to je sveopšta pauperizacija koja nastaje kao rezultat ekonomskog sloma i koja se posebno negativno odražava na porodicu i treće, to je je slom socijalne države koja je svojim institucionalnim mehanizmima afirmativno djelovala na očuvanje porodice. Zajednička karakteristika ovih međusobno interferentnih uticaja na porodicu jeste neutralizacija socijalističke države, sa svim sistemima podrške koju je ova pružala, te uvođenje nekontrolisanog slobodnog tržišta koje postaje osnovna instanca za individualni opstanak i promociju. Ovakvo okruženje dramatično mijenja porodicu i porodične odnose. Konflikt koji se dešava, u ovom pogledu, jeste upravo konflikt između posla i porodice. U uslovima sloma državne podrške i ekspanzije nekontrolisanog liberalnog tržišta porodice razvijaju 'strategije preživljavanja' [13]. Ove strategije podrazumijevaju uključenje u tržišni život a sve u funkciji materijalnog opstanka porodice. Konsekventno, to dovodi do ozbiljnih deformacija u unutrašnjim odnosima u porodici. Saxonberg i Sirovatka [14], u komparativnoj studiji Češke, Poljske, Mađarske i Slovačke, ukazuju na dramatične promjene koje porodica

doživljava kao institucija u periodu tranzicije. Naročito se ukazuje na negativne rodne trendove koji se ogledaju u ohrabivanju žena da se vrate svojim tradicionalnim porodičnim ulogama i jednako da se obeshrabre da aktivno učestvuju na tržištu rada. U ovom aspektu važno je istaći da je proces tranzicije praćen sveukupnim procesom retradicionalizacije, nacionalizacije i jačanja religioznosti [15] [16] [17]. Usljed ovih procesa, porodica ponovo počinje da se doživljava kao 'jezgro' iliti osnovna ćelija društva koja treba da obezbijedi jačanje tradicionalnih vrijednosti društva u procesu socijalizacije i predstavlja se kao stub starih/novih nacionalnih država.

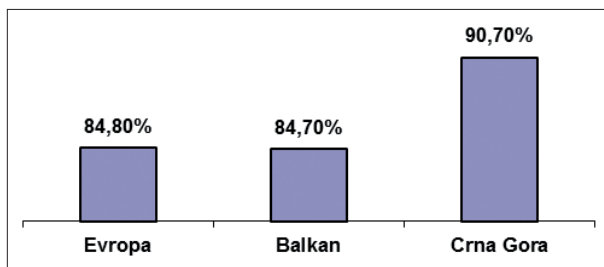
Posebno je interesanto napomenuti da se u teoriji i praksi porodici daje posebno važna uloga u vremenima krize, društvene anomalije, nakon velikih ratova, migracija i, naravno, u vremenu postkomunističke tranzicije. U ovakvim situacijama porodica se doživljava i interpretira kao 'sklonište od surove stvarnosti'. Ova protektivna funkcija porodice se ogleda u tome da ona treba da ostane jedino 'sveto' mjesto u kome pojedinci imaju mir koji gube u javnom životu. Tako Adams, King i King [18] raspravljaju o konfliktu koji se dešava između posla i porodice. Oni ističu da porodica ima instrumentalnu funkciju emocionalne podrške, a da je u situaciji kada se prevazilazi ovaj konflikt ukupno životno zadovoljstvo na znatno višem nivou. Međutim, u praksi, što je veće angažovanje pojedinaca na poslu, to je niži nivo emocionalne podrške porodice i obrnuto, a veće angažovanje na poslu je zahtjev postkomunističkog tržišta i strategija opstanka pojedinaca i porodice.

Kada je riječ o opštim karakteristikama crnogorskog postkomunističkog društva, one u velikoj mjeri odgovaraju goreopisanoj slici. Međutim, crnogorsko društvo, kao i svako drugo pojedinačno društvo, uostalom, ima čitav niz karakteristika koje su specifične. Ove specifičnosti proizvod su kulture i istorije crnogorskog društva i u velikoj mjeri se tiču tradicionalnih elemenata porodičnog zajedništva koji su opstali istorijskim posredovanjem. Iako ne postoji naročito obimna empirijska građa, istraživanja u periodu tranzicije crnogorskog društva ukazuju da crnogorska porodica i pored niza promjena koje je doživjela u vremenu realnog socijalizma, još uvijek ima prilično čvrstu tradicionalnu formu te uglavnom odgovara paradigmi nuklearne monogamne porodice [19]. Sa druge strane, promjene koje su se desile, prije svega, u ekonomiji i institucionalnoj strukturi društva, ozbiljno su uzdrmale stabilnost crnogorske porodice. Autoritarnost, koja je i dalje visoka, sasvim izvjesno bilježi negativne trendove, a iako nema rodne egalitarnosti, trendovi su svakako pozitivni i u ovom pogledu [20].

Osnovno pitanje koje se na ovom mjestu postavlja, naročito sa stanovišta politike prema porodici i porodičnim vrijednostima, jeste – U kom pravcu treba razviti socijalnu i ukupnu politiku prema porodici? Da li treba jačati tradicionalnu nuklearnu porodicu ili krenuti u pravcu ohrabivanja pluralizma porodičnog života? Ovo svakako nije pitanje jednostavnih političkih odluka, naprosto zbog toga što na 'stanje' porodice pored političke volje utiče čitav niz strukturalnih i konjunkturalnih faktora, ali otvoreno se mora postaviti pitanje pravaca javnih politika prema porodici. U daljem tekstu mi smo ispitivali porodične vrijednosti u Crnoj Gori na osnovu rezultata em-

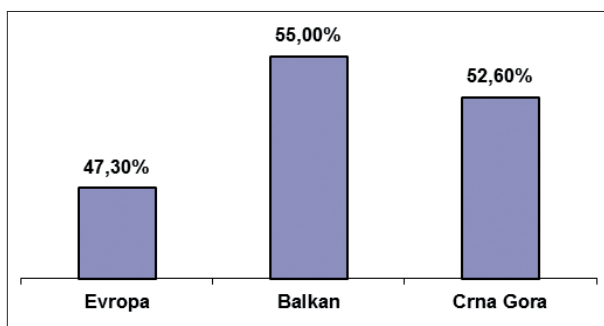
pirijskog istraživanja¹. Osnovni cilj ovog dijela analize jeste uvid u odnos građana/ki Crne Gore prema braku i porodici. Za potrebe ovog rada, stavovi prema porodici se posmatraju komparativno na način da se rezultati za Crnu Goru porede sa zemljama Balkana, sa jedne, i svim ostalim zemljama Evrope, sa druge strane. Ovaj komparativni pristup omogućiće nam da uvidimo u kojoj mjeri se vrijednosni sistem, kada je o porodici riječ, razlikuje, a u kojoj je mjeri sličan sa zemljama u okruženju, s jedne, i sa evropskim (nebalkanskim zemljama), s druge strane. Ovakva dvostruka komparacija čini se opravdanom sa stanovišta pravilne interpretacije podataka.

Najprije, s obzirom na to da je brak osnova porodičnog zajedništva, pitanje je koji su to aspekti značajni za uspješan brak (Slika 2. 1). Najprije, podaci ukazuju da je za građane/ke Crne Gore 'vjernost' u braku značajnija nego kada je riječ o građanima/kama ostalih evropskih i balkanskih zemalja. Ovaj podatak jeste svojevrsan refleks tradicije, ali valja primijetiti da je procenat onih kojima je vjernost važna i u Evropi i na Balkanu, takođe, veoma visok.

Slika 2. 1. Značajno za uspješan brak – vjernost

No, svakako da je vjernost, kada je o braku riječ, važnija od svih ostalih aspekata. Budući da smo govorili o ekonomskoj krizi koja prati društva u tranziciji, postavljaju se pitanje koliko su 'adekvatni prihodi' važni za uspješan brak (Slika 2. 2)? Rezultati pokazuju da su prihodi, po mišljenju građana/ki Crne Gore, doista važni za uspješan brak, i u ovom pogledu zemlje Balkana bilježe nešto veću vrijednost. Va-

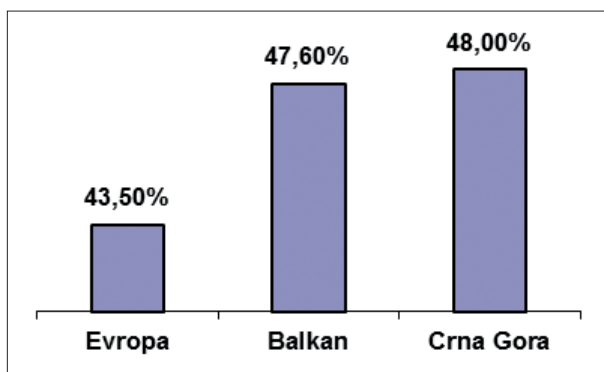

Slika 2. 2. Značajno za uspješan brak – adekvatni prihodi

¹ European Value Survey, realizovano u novembru, decembru 2009. godine.

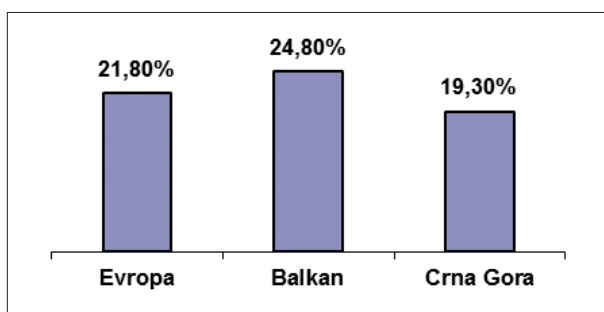
lja, međutim, primijetiti da, iako je procenat niži, ne možemo reći da prihodi nijesu značajni za uspješan brak za većinu Evropljana.

S tim u vezi, rezultati istraživanja o 'dobrim stambenim uslovima' kao faktoru uspješnosti braka pokazuju slične vrijednosti (Slika 2. 3). Gotovo polovina građana Crne Gore i Balkana ukazuje da su stambeni uslovi važni za uspješan brak, dok je za ostatak Evrope taj procenat nešto niži.

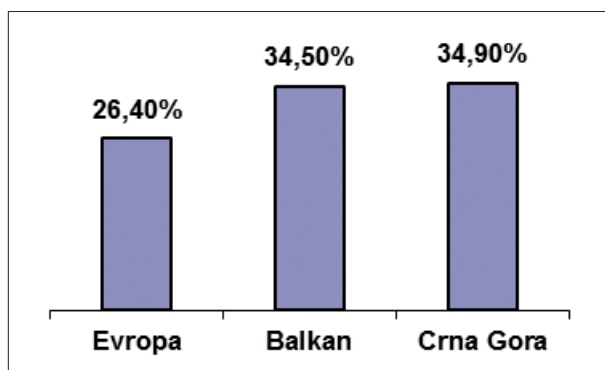
Slika 2. 3. Značajno za uspješan brak – dobri stambeni uslovi

Sa druge strane, značaj istog socijalnog porijekla bračnih partnera značajno je manji, i to komparativno, najmanji u Crnoj Gori, a interesantno je da je u ovom pogledu Crna Gora 'bliža' evropskim nego balkanskim zemljama (Slika 2. 4). Dakle, u ovom pogledu tek svaki peti građanin/ka ističe značaj istog socijalnog porijekla bračnih partnera kao uslov za uspješan brak.

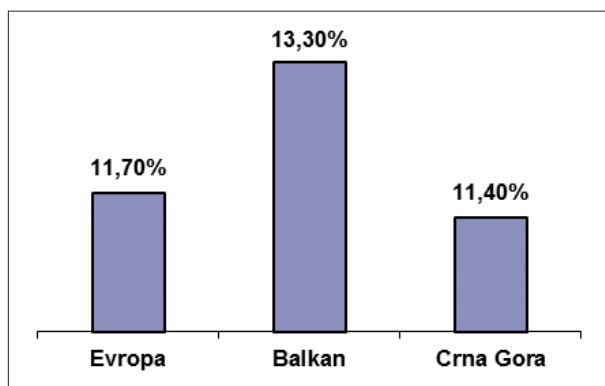
Slika 2. 4. Značajno za uspješan brak – isto socijalno porijeklo

Ista religijska uvjerenja bračnih partnera, međutim, tretiraju se kao značajna za uspješan brak i to je slučaj sa više od 1/3 građana/ki Crne Gore (Slika 2. 5). Podatak za Crnu Goru gotovo u potpunosti odgovara podatku za Balkan, ali je viši u poređenju sa ostalim evropskim zemljama. Očito da je u ovom pogledu čitav Balkan donekle konzervativniji u odnosu na ostatak Evrope.

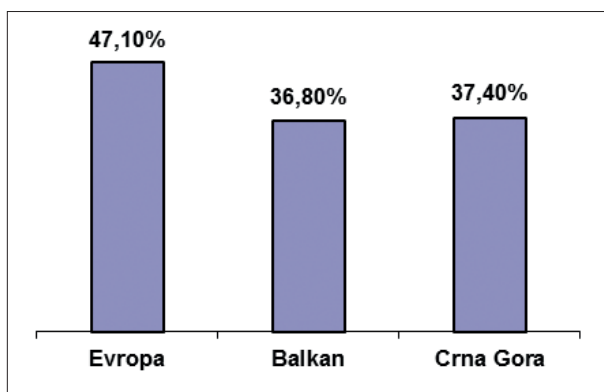
Slika 2. 5. Značajno za uspješan brak – isto religijsko uvjerenje

I pored nerijetkih kvalifikacija crnogorskog društva kao 'političkog', kada je brak u pitanju, ne može se reći da je ovaj uslov važan za uspješan brak (Slika 2. 6). Tek nešto više od svakog desetog građanina/ke Crne Gore ističe ovaj uslov kao važan, a sličan je i podatak za ostale zemlje Evrope, dok je taj podatak nešto viši za balkanske zemlje.

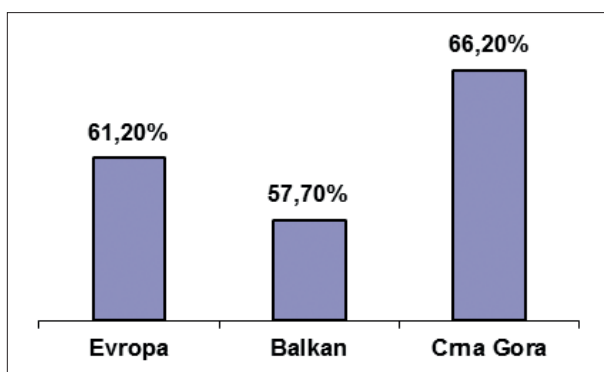
Slika 2. 6. Značajno za uspješan brak – slaganje u politici

No, čini se da je podatak o značaju života odvojenog od roditelja kao uslov uspješnog braka sasvim interesantan (Slika 2. 7). Naime, podaci pokazuju da iako veliki broj građana/ki smatra da je ovo važan uslov, dvije trećine građana/ki Crne Gore ne smatra da je to važan uslov. Podatak za balkanske zemlje je gotovo identičan kao i kada je riječ o Crnoj Gori, međutim, ono što je interesantno jeste da, iako je procenat značajno viši za ostale zemlje Evrope, još uvijek manje od polovine građana/ki Evrope ističe da je ovo važan uslov. Dakle, ovdje se ne mogu naročito apostrofirati razlike između većine evopskih zemalja i Crne Gore, iako izvjesne razlike postoje.

Slika 2. 7. Značajno za uspješan brak – život odvojen od roditelja

Kada je riječ o značaju dobrog seksualnog odnosa za uspješnost braka (Slika 2. 8), podaci su interesantni i ukazuju na eventualne probleme koji postoje u ovom pogledu u porodičnom životu u Crnoj Gori. Naime, 2/3 građana/ki Crne Gore ističe značaj dobrog seksualnog odnosa za uspješan brak i ovaj procenat je viši u poređenju sa evropskim zemljama a naročito u poređenju sa balkanskim zemljama.

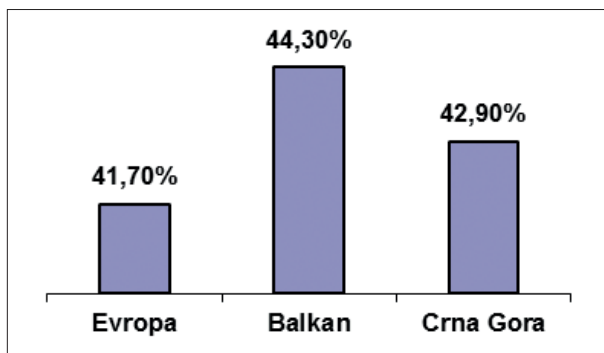

Slika 2. 8. Značajno za uspješan brak – dobar seksualni odnos

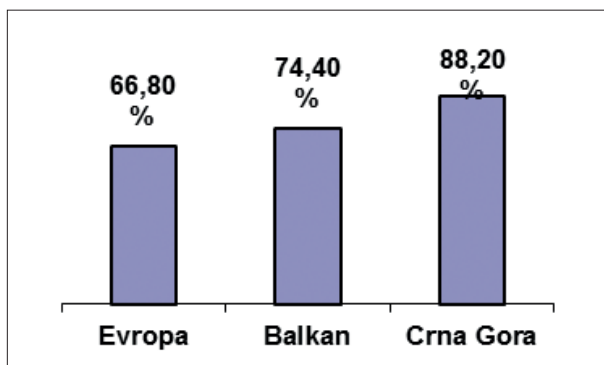
Kada je riječ o zajedničkom obavljanju poslova u domaćinstvu, interesantno je da podaci za Crnu Goru ne odstupaju značajno u odnosu na prosjek evropskih zemalja, a slično je i za zemlje Balkana (Slika 2. 9). Svakako, u ovom pogledu treba imati u vidu da je riječ o stavovima a ne o praksi, što ne prejudicira da je u praksi drugačije, već jednostavno ostavlja ovu mogućnost otvorenom.

Tradicionalizam u Crnoj Gori, kada je riječ o porodičnim vrijednostima, veoma je prisutan u pogledu značaja koji djeca imaju za uspješan brak. Ovaj procenat je značajno viši nego u ostalim zemljama Balkana, a naročito viši u odnosu na ostale evropske zemlje. Očito da djeca imaju posebno važno mjesto u sistemu porodičnih vrijednosti i da se teško može u Crnoj Gori zamisliti uspješan brak bez djece.

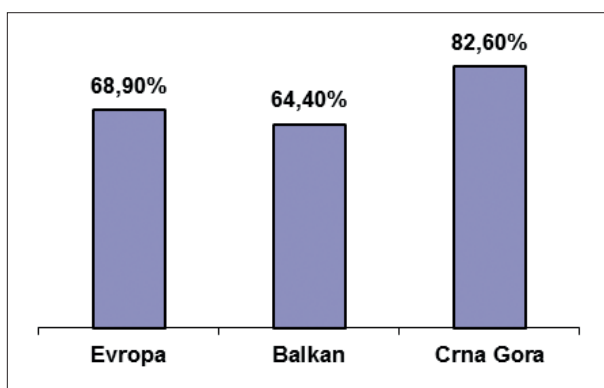

Slika 2. 9. Značajno za uspješan brak – zajedničko obavljanje poslova u domaćinstvu

Slika 2. 10. Značajno za uspješan brak – djeca

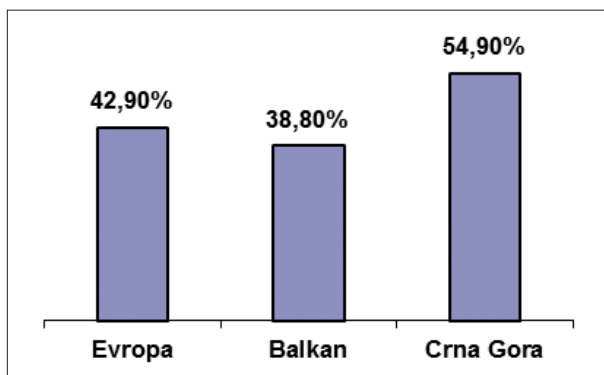
Podatak koji je indikativan jeste značaj spremnosti na razgovor o problemima koji se pojavljuju između bračnih partnera (Slika 2. 11). Naime, podaci ukazuju da značajno veći procenat građana/ki Crne Gore ukazuje na značaj ove komunikacije

Slika 2. 11. Značajno za uspješan brak – spremnost na razgovor o problemima koji se pojave između muža i žene

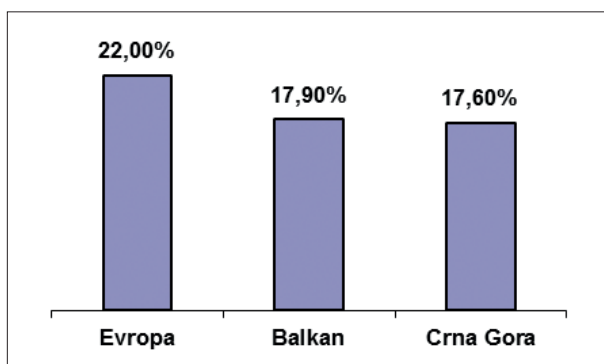
u odnosu na evropske i balkanske zemlje. U ovom pogledu, opet je važno napomenuti da je riječ o vrijednostima, a ne o praksi, naime, u praksi je moguće da se upravo iz razloga deficitarnosti ove komunikacije ukazuje na njen značaj (mada ni ovo nije nužno).

Jedan od ajtema na ovom pitanju u istraživanju bio je i onaj koji ispituje aspekt značaja vremena za sopstvene prijatelje, aktivnosti i hobije (Slika 2. 12). I u ovom pogledu građani/ke Crne Gore u većoj mjeri ukazuju na značaj ovog aspekta u poređenju sa ostalim građanima/kama Balkana i Evrope.

Slika 2. 12. Značajno za uspješan brak – imati vrijeme za sopstvene prijatelje, aktivnosti i hobije

Konačno, kada je o braku riječ, ispitivani su stavovi o tome da li je brak zastarjela institucija (Slika 2. 13)? Sasvim je jasno da ogromna većina kako građana/ki Crne Gore tako i stanovnika Balkana, ali i Evrope ne smatra da je brak zastarjela institucija.

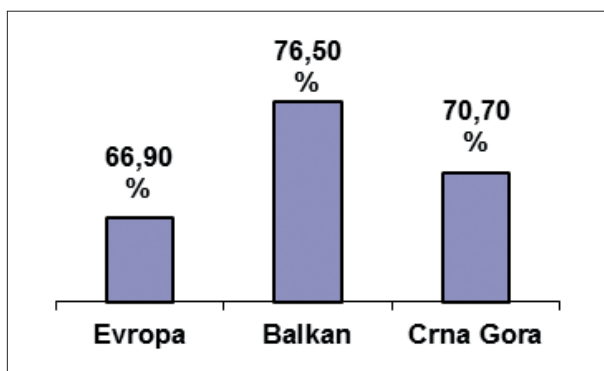

Slika 2. 13. Slažete li se ili ne sa sljedećom tvrdnjom: Brak je zastarjela institucija? % slaganja

Sve u svemu, na osnovu ispitivanja značaja posebnih aspekata za bračni život, možemo izvesti *tri generalna zaključka*. *Prvo*, bez obzira na sve teze o 'hipertradicionalnosti' crnogorskog društva, vrijednosti dobijene mjerenjem u Crnoj Gori i ostalim evrop-

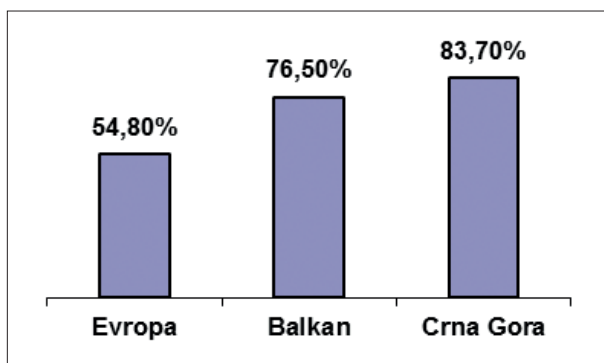
skim zemljama, te zemljama Balkana (u prosjeku), nijesu značajno izražene. *Drugo*, kada je o građanima/kama Crne Gore riječ, po hijerarhiji vrijednosti, za uspješan brak posebno se ističe značaj vjernosti, djece, dobrog seksualnog odnosa i spremnosti na komunikaciju o bračnim problemima sa partnerom. *Treće*, građani/ke Crne Gore, isto kao i građani/ke Evrope i Balkana, ne smatraju da je brak zastarjela institucija, što otvara, makar u bliskoj budućnosti, perspektivu opstanka i ostanka bračne zajednice.

Kao potvrda iznesenih konkluzija, na nivou tvrdnji ispitan je i stav prema braku (Slika 2. 14). Podaci ukazuju da se veliki procenat građana Crne Gore slaže sa tvrdnjom da je brak ili stabilna veza uslov za sreću. Ovaj procenat je nešto manji u odnosu na ostale zemlje Balkana, ali nešto veći u odnosu na ostale evropske zemlje.

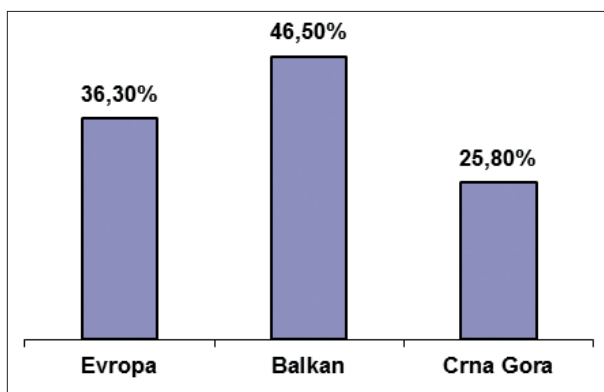
Slika 2. 14. Brak ili duga stabilna veza nužni su za sreću – % slaganja

Osjetljiv odnos prema djeci, kada je o građanima/kama Crne Gore riječ, može se vidjeti na osnovu tvrdnje o značaju djece (Slika 2. 15). Ogromna većina građana/ki Crne Gore smatra da čovjek treba da ima djecu da bi mu život imao smisla. Međutim, iako je ovaj podatak komparativno viši, treba imati u vidu da se veliki broj građana/ki i zemalja Evrope i balkanskih zemalja slaže sa ovom tvrdnjom.

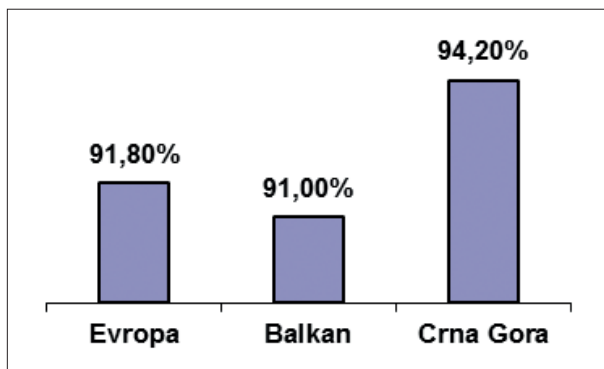
Slika 2. 15. Čovjek treba da ima djecu da bi mu život imao smisla – % slaganja

Dalje, kada je o djeci riječ, interesantno je da se značajno manji broj građana/ki Crne Gore u odnosu na ostale zemlje Evrope i Balkana slaže da su djeca obaveza prema društvu (Slika 2. 16). Drugim riječima, za najveći broj građana/ki Crne Gore djeca predstavljaju nešto što je u većoj mjeri 'lično' po svom karakteru, nego izraz odgovornosti prema društvu u kome žive.

Slika 2. 16. Imati djecu je obaveza prema društvu – % slaganja

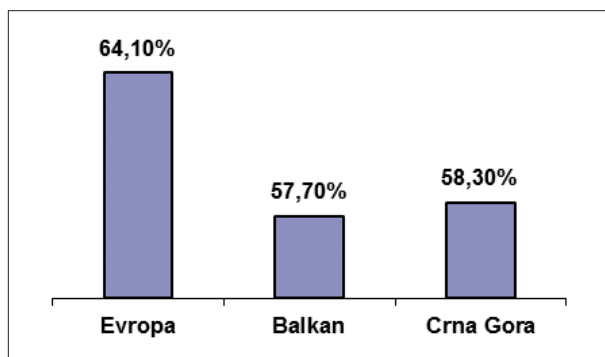
Da je riječ o ličnom odnosu prema pitanju djece, može se vidjeti u podatku da se ogromna većina građana/ki Crne Gore slaže da ljudi treba sami da odluče da li će imati djecu ili ne (Slika 2. 17). Međutim, u ovom pogledu ne postoji izražena razlika između ispitanika iz Crne Gore i ispitanika iz ostalih evropskih i balkanskih zemalja.

Slika 2. 17. Ljudi sami treba da odluče hoće li imati djecu ili ne – % slaganja

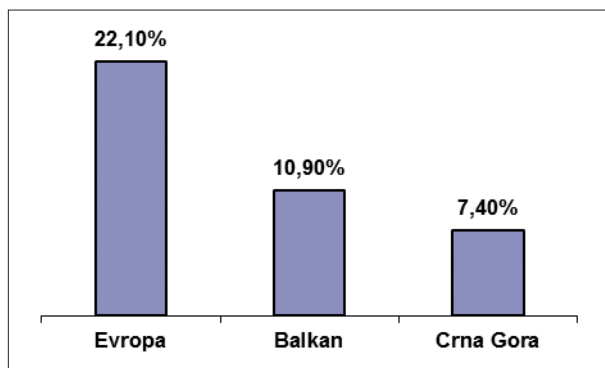
Savremenije stavove prema braku mjerili smo preko nekoliko pitanja. Prvo je bilo slaganje sa tvrdnjom o tome da je u redu da dvoje žive zajedno bez stupanja u brak (Slika 2. 18). Podaci ukazuju da su građani/ke Evrope liberalniji u odnosu na građane/ke Crne Gore, ali i u ovom pogledu valja istaći i da se građani/ke Crne Gore i gra-

đani/ke Balkana natpolovično slažu sa ovim stavom, što ne ide u prilog tezi o izraženoj konzervativnosti na Balkanu i otvara vrata kohabitaciji kao alternativnom obliku porodičnog zajedništva.

Slika 2. 18. U redu je da dvoje ljudi živi zajedno bez stupanja u brak – % slaganja

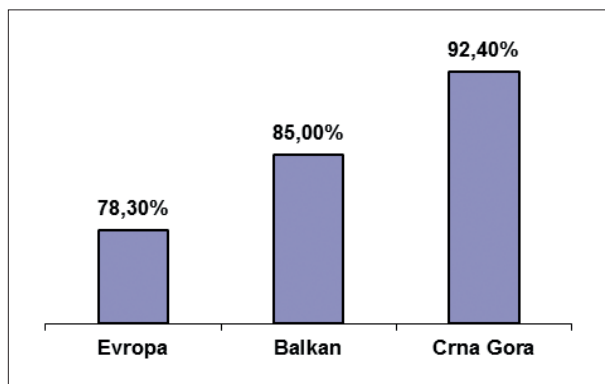
Međutim, kada je riječ o prihvatanju nešto ‘avangardnijih’ oblika porodičnog zajedništva, posebno o homoseksualnim brakovima, veoma mali procenat građana/ki Crne Gore, a slično je i sa balkanskim zemljama, je spreman da podrži usvajanje djece od strane homoseksualnih parova (Slika 2. 19). No, bez obzira na značajnu razliku u ovom pogledu u odnosu na Crnu Goru i Balkan, tek nešto više od svakog petog građanina/ke Evrope je spremno da podrži usvajanje djece od strane homoseksualnih parova.

Slika 2. 19. Homoseksualni parovi bi trebalo da mogu da usvajaju djecu – % slaganja

Konačno, kada je riječ o konzervativnim porodičnim vrijednostima, dobar način da se one izmjere jeste odnos koji odrasli imaju prema svojim roditeljima (Slika 2.20). O ovom pogledu, podaci pokazuju da u Crnoj Gori, više nego u ostalim balkanskim zemljama, građani/ke smatraju da odrasli imaju obavezu brige o bolesnim roditeljima. Iako značajno niži, ovaj procenat je, takođe, visok i za sve ostale zemlje

Evrope, dakle, ne može se govoriti o nekoj drastičnoj razlici u ovom pogledu između Crne Gore i ostalih evropskih zemalja u prosjeku.

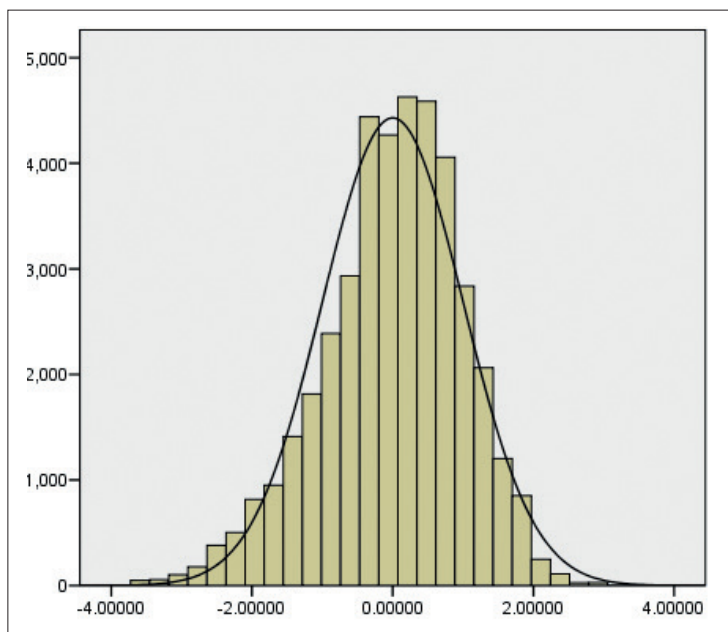
Slika 2. 20. Kada je roditelj teško bolestan ili nemoćan, dužnost je odraslog djeteta da se brine o njemu – % slaganja

U cilju ispitivanja relativnog mjesta koje Crna Gora ima u odnosu na ostale evropske zemlje, formirali smo posebnu skalu koja mjeri stav prema porodici na skali savremena porodica – tradicionalna porodica (Slika 2. 21. i Tabela 2. 1). Skala je formirana na osnovu šest gorenavedenih tvrdnji², pri čemu su tri od njih tvrdnje koje reprezentuju porodični tradicionalizam a preostale tri savremeni pristup porodici. Skala je transformisana u standardizovanu varijablu na bazi *z-skorova*, pri čemu su negativne vrijednosti reprezentivni za savremeni a pozitivne za tradicionalni tip porodice. Konsekventno, što su više negativne vrijednosti, to je izraženiji savremeni tip porodice, i obrnuto, što su izraženije pozitivne vrijednosti, to je prisutniji tradicionalni tip porodice.

Na osnovu distribucije po zemljama Evrope, na skali tradicionalni – savremeni tip porodice možemo vidjeti razlike koje postoje između zemalja (Slika 2. 22). Podaci ukazuju da su najtradicionalnije vrijednosti, kada je o porodici riječ, prisutne u Gruziji, a zatim u Ukrajini. Slijede umjereno tradicionalne, uglavnom bivše socijalističke i balkanske zemlje. Sa druge strane, savremeni tip porodice je vrijednosna preferencija u najvećoj mjeri u Holandiji, a zatim u Švajcarskoj i Irskoj, a u nešto manjoj mjeri u Austriji, Španiji, Njemačkoj i Francuskoj. Kada je riječ o Crnoj Gori, ona spada u umjereno tradicionalni tip. Poređenja radi, po ovoj tipologiji najbližije Crnoj Gori su Kipar i Slovačka. Jezikom procenata (Slika 2. 23), gotovo 70% građana/ki Crne Gore preferira u vrijednosnom smislu tradicionalan tip porodice, a nešto preko 30% savremeni tip porodice. Dakle, na osnovu ovog dijela istraživanja možemo doći do *dva važna zaključka*. *Prvo*, doista u Crnoj Gori još uvijek dominira tradicio-

² Sa iznimkom stava da su djeca dužnost prema društvu koji u osnovi mjeri patriotizam a ne porodični tradicionalizam.

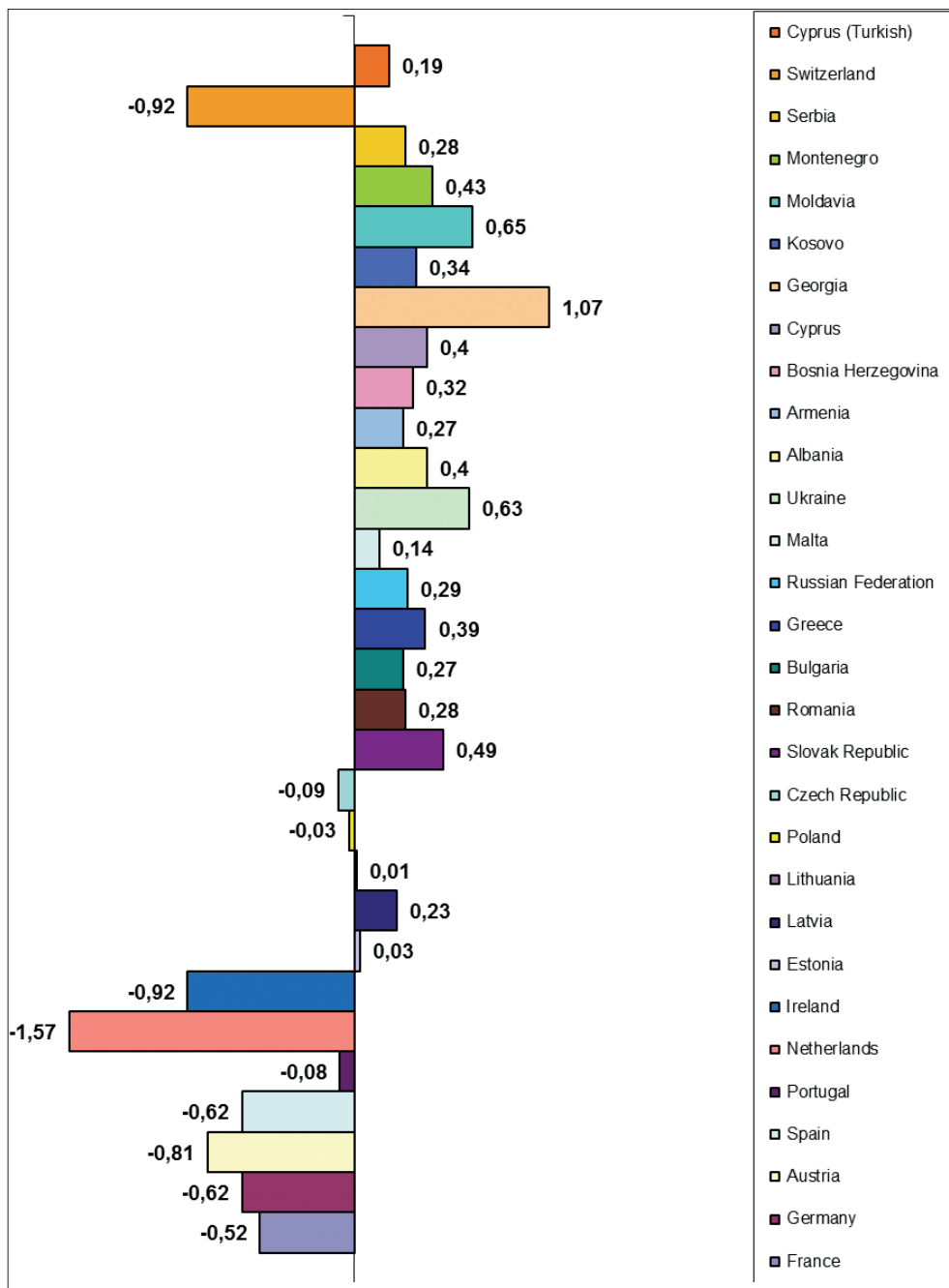
nalan vrijednosni obrazac kada je riječ o porodici i *drugo*, u odnosu na ostale evropske zemlje, naročito istočnoevropske i balkanske zemlje, Crna Gora nije nikakav ekstem ili izuzetak u ovom pogledu, već je u granicama koje važe za veliki broj evropskih zemalja, uključujući i neke zemlje Evropske unije.

Slika 2. 21. Savremeni i tradicionalni model porodice – standardizovani (z-skorovi)

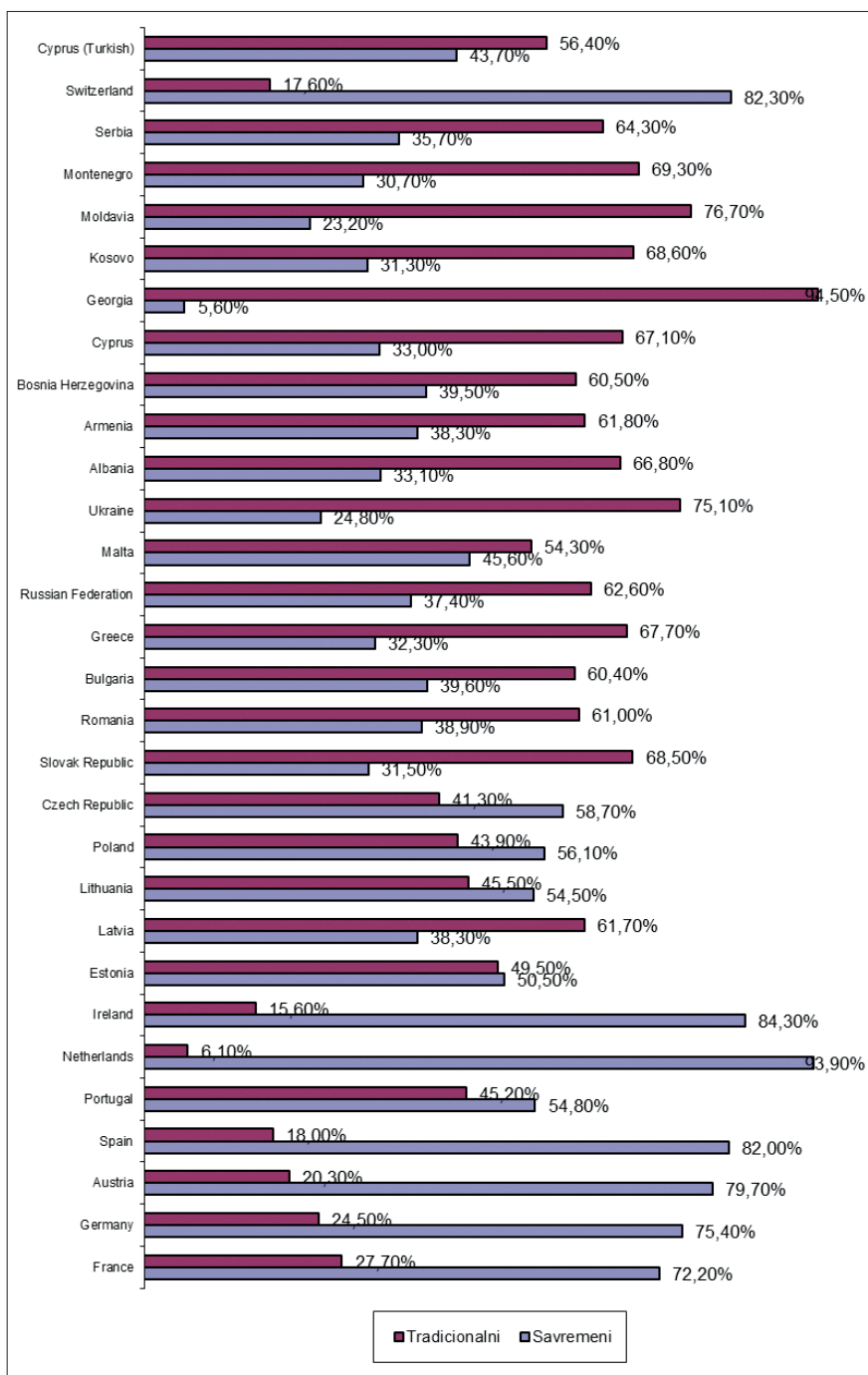
Tabela 2. 1. Savremeni i tradicionalni model porodice – statistika

		Statistic
Aritmetička sredina		.0000000
95% interval povjerenja	Od	-.0096879
	Do	.0096879
Medijana		.2083675
Varijansa		1.000
Standardna devijacija		1.00000000
Minimum (savremeni tip)		-3.58997
Maximum (tradicionalni tip)		2.92147
Opseg		6.51144
Interkvartilni opseg		1.35655
Skewness		-.438
Kurtosis		.216

Slika 2. 22. Savremeni i tradicionalni model porodice – standardizovani skorovi po zemljama

Slika 2. 23. Savremeni i tradicionalni model porodice – % preferencijala savremene i tradicionalne porodice

2. 1. KONAČNA ANALIZA I PREPORUKE

2. 1. 1. STANJE

1. U Crnoj Gori dominiraju tradicionalne porodične vrijednosti.

U ovom pogledu valja napomenuti da je ovaj tradicionalizam umjeren i da se može izmjeriti na nivou velikog broja evropskih zemalja, uključujući i zemlje Evropske unije. Teza da je u Crnoj Gori u vrijednosnom smislu, kada je o porodičnim vrijednostima riječ, tradicionalizam drastično prisutniji negoli u ostalim djelovima Evrope, naprosto nije tačna. Jednako, tačno je da se Crna Gora u ovom pogledu veoma razlikuje od nekih zemalja EU, a posebno Holandije, Irske, Švajcarske, Njemačke, Austrije i Francuske.

2. Dva su posebno važna aspekta kada je riječ o crnogorskom tradicionalizmu u sistemu porodičnih vrijednosti. Prvo, to je odnos prema djeci i drugo, to je odnos prema roditeljima.

U ovim aspektima, iako ne postoji drastično odstupanje od prosjeka u drugim evropskim zemljama, ipak treba napomenuti da su građani/ke Crne Gore posebno osjetljivi. Očito da je odnos prema djeci i roditeljima posredovan kulturom crnogorskog društva i da ovaj odnos ima posebnu specifičnu težinu u sistemu vrijednosti i lične odgovornosti.

3. I pored dominacije tradicionalnih porodičnih vrijednosti, utvrđeno je i postojanje savremenog vrijednosno-porodičnog modela.

Preko 30% građana/ki Crne Gore preferira savremeni oblik porodice naspram tradicionalnog modela. Ovo znači da se prihvatanje alternativnih oblika porodičnog zajedništva u Crnoj Gori ne može zanemariti i proglasiti marginalnim.

4. Brak nije zastarjela institucija, što ukazuje da će monogamni brak i u budućnosti predstavljati paradigmatičan oblik porodičnog zajedništva.

U Crnoj Gori, ali i u većini evropskih zemalja, bez obzira na snažne kritike monogamnog braka koje se javljaju u postmodernom diskursu, brak i dalje predstavlja ideal i osnov porodičnog zajedništva za većinu ljudi.

5. Za uspješan brak posebno se ističe značaj vjernosti, djece, dobrog seksualnog odnosa i spremnosti na komunikaciju o bračnim problemima sa partnerom.

Iako i u ovom pogledu ne postoje drastične razlike između Crne Gore i ostalih evropskih zemalja, valja imati u vidu da su gorenavedene vrijednosti i njihovo održavanje suštinski važne za uspješnost bračne veze.

2. 1. 2. CILJEVI

1. Očuvanje vrijednosti tradicionalne porodice i tolerancija u odnosu na alternativne oblike porodičnog zajedništva.

Ovaj cilj je sam po sebi konvergentan, naime, iako je riječ o dva oblika koji su teorijski suprotstavljeni, u praksi njih treba izmiriti. Drugim riječima, moraju se oču-

vati mehanizmi koji učvršćuju vrijednosti tradicionalne porodice, a istovremeno se mora izgraditi tolerancija u odnosu na savremene (alternativne) oblike porodičnog zajedništva. Ove alternative moraju ostati u prostoru slobodnog izbora slobodnih pojedinaca u demokratskom društvu.

2. Afirmacija tradicionalnih porodičnih vrijednosti crnogorske porodice uz njihovo uklapanje u kontekst savremenog društva.

Tradicionalne porodične vrijednosti ne treba shvatati ni kao retrogradne ni kao negativne. Njih moramo prihvatiti kao sastavni dio našeg identiteta. Jednako, odgovornost institucija sistema jeste da se ove vrijednosti stave u kontekst i službu savremenog evropskog društva i da se ne dozvoli pervertrani oblik djelovanja ovih vrijednosti i negacija alternativnih porodičnih modela.

2. 1. 2. 1. INDIKATORI OSTVARENJA CILJA

1. Dominantan diskurs institucija sistema

U samoj praksi institucija sistema treba pratiti dominantan diskurs i utvrditi stepen u kome se goredefinisani ciljevi ostvaruju. Suštinski je važno imati u vidu da su institucije društva odgovorne za favorizovanje ili negaciju različitih oblika porodičnog zajedništva.

2. Zakonska regulativa

U zakonskoj regulativi pratiti tretman različitih oblika porodičnog zajedništva, kao i posebne elemente očuvanja porodice.

2. 1. 2. 2. MJERE I INSTRUMENTI ZA OSTVARIVANJE CILJA

1. Promjene u sistemu obrazovanja

Obrazovni sistem mora da bude u službi učvršćivanja vrijednosnog obrasca. Ovo je elementarna premisa koja važi kako za porodične tako i za sve ostale vrijednosti. Dva su ključna aspekta u pogledu očekivanja od obrazovnog sistema. Prvo, to su školski kurikulumi, naročito u ranijim godinama osnovne škole i drugo, to je stav, ponašanje i diskurs nastavnog kadra. Da bi se postigli goreopisani ciljevi, nužno je da se uradi revizija školskih kurikuluma i da se nastavno osoblje, kroz treninge i obuke, osposobi za realizaciju zacrtanih ciljeva.

2. Medijska praksa i javni diskurs

Stvarnost kao 'hiperrealnost' (Bodrijar) jeste konstrukcija koja se sastoji od riječi, simbola i slika. Ovu stvarnost kao parastvarnost kreiraju mediji i javni diskurs. U medijima se mora kreirati slika porodice na način na koji je to definisano u ciljevima i ovo se mora uraditi planski, sistematski i dugoročno.

3. Usklađivanje zakona sa standardima EU

Ova mjera i instrumenti koji iz nje proističu podrazumijeva da se uradi komparativna analiza evropskog zakonodavstva kada je riječ o zakonima koji tretiraju po-

rodičnu problematiku i da se crnogorska stvarnost prilagodi najboljim mogućim zakonskim rješenjima, a u skladu sa postavljenim ciljevima.

4. Jačanje institucija koje se bave problemima braka i porodice

Institucije koje se bave problemima braka i porodice moraju se ojačati kadrovski i finansijski kako bi efikasno obavljali svoju funkciju. Važno je u ovom pogledu da u procesu ostvarivanja zacrtanih ciljeva ove institucije imaju jednak tretman prema različitim oblicima porodičnog zajedništva.

2. 1. 2. 3. PREPREKE U OSTVARIVANJU CILJEVA

1. Predrasude i nedostatak tolerancije u odnosu na alternativne oblike porodičnog zajedništva

Za postojanje predrasuda u crnogorskom društvu ima jako puno indikatora. U javnom diskursu se nerijetko i bez ustezanja mogu čuti homofobični argumenti, ironija i sarkazam na svaki oblik koji se nudi kao alternativa tradicionalno-nuklearnoj porodici. Moraju se pronaći načini i mehanizmi za suzbijanje predrasuda, ali ne na način da se dovodi u pitanje vrijednost i značaj tradicionalne porodice zato što bi ovakav pristup imao kontraefekat.

2. Inertnost obrazovnog sistema

Pod ovim se podrazumijeva sporost i tromost u reakcijama obrazovnog sistema, kako kada je riječ o školskim kurikulumima tako i kada je riječ o ponašanju i stavu nastavnog i vannastavnog osoblja koje radi u školama.

3. Odsustvo profesionalizma i visok stepen politizacije medija

Problem profesionalizacije medija i njihova politizacija predstavlja veliki problem. Naime, svaki program nametnut od strane institucija sistema, pa i ovaj koji predlažemo kada je riječ o porodičnim vrijednostima, sasvim vjerovatno će se shvatiti od strane medija kao projekat vlasti, te će mediji u odnosu na 'vlastito' političko opredjeljenje različito da reaguju na ovakve programe.

4. Finansijska ograničenja

Gotovo svaka mjera i instrument zahtijevaju određena finansijska ulaganja države, te se postavlja problem obezbjeđivanja i efektivne upotrebe dobijenih finansijskih sredstava.

LITERATURA

- [1] Parsons, T.; Bales, R.: *Family, Interaction and Socialization Process*. Free press, New York, 1955.
- [2] Thornton, A.: *Reciprocal Influences of Family and Religion in a Changing World*. Journal of Marriage and the Family, May 1985.
- [3] Burges, E. W.: *Family as Unity of Interacting Personalities*. The Family Living, Vol. 8, 1926.

- [4] Donzelot, J.: *Die Ordnung der Familie*. Suhrkamp, Frankfurt, 1979.
- [5] Milić, A.: *Sociologija porodice*, Čigoja, Beograd, 2001.
- [6] Moore, B.: *Thoughts on the Future of the Family*, in: *Political Power and Social Theory*, Seven Studies. Harper, New York, 1965.
- [7] Sorokin, P.: *Cultural and Social Mobility*. Fre Press, New York, 1959.
- [8] Cheal, D.: *Authority and incredulity: Sociology between modernism and postmodernism*, Canadian Journal of Sociology, 1990.
- [9] Fodor, E.; Glass, C.; Kawachi, J. and Popescu, L.: *Family policies and gender in Hungary, Poland, and Romania*. Communist and Post-Communist Studies. Volume 35, Issue 4, December, Pages 475–490, 2002.
- [10] Kartseva, M.: *Family strategies, labor market behavior and fertility in modern Russia*. EERC Research Network. Russia and CIS. No. 04–916 e, 2007.
- [11] Blagojević, M.: *Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse*. Asocijacija za žensku inicijativu, Beograd, 2002.
- [12] Bešić, M.: *Oblici nacionalne svijesti*, u: Đukanović, B.; Kuzmanović, B.; Lazić, M. i Bešić M.: *Nacija i država*, CID, Podgorica, 2002.
- [13] Blagojević, M.: *Roditeljstvo i fertilitet u Srbiji 90-ih godina*. Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 1997.
- [14] Saxonberg, S.; Sirovatka, T.: *Failing family policy in post-communist Central Europe*. Journal of Comparative policy Analysis. Volume 8, Number 2, June, str. 185–202(18), 2006.
- [15] Bešić, M.; Đukanović, B.: *Bogovi i ljudi*, CID, Podgorica, 2001.
- [16] Blagojević, M.: *Mapiranje mizoginije u Srbiji: Diskursi i prakse*. Asocijacija za žensku inicijativu, Beograd, 2002.
- [17] Bešić, M.: *Oblici nacionalne svijesti*, u: Đukanović, B.; Kuzmanović, B.; Lazić, M., 2002.
- [18] Adams, King & King: *Relationships of job and family involvement, family social support, and work–family conflict with job and life satisfaction*. Journal of Applied Psychology. Vol 81(4), Aug, 411–420, 1996.
- [19] Bešić, M.: *Oblici nacionalne svijesti*, u: Đukanović, B.; Kuzmanović, B.; Lazić, M., 2002.
- [20] Bešić, M.: *Gender Relations in the Montenegrin Family*. Research Report. University of Oslo. 2003 www.stk.uio.no/til_nedlasting/milos_besic.pdf

